

Format de citation

Neškudla, Bořek: review of: Michal Dragoun / Jindřich Marek / Kamil Boldan / Milada Studničková, Knižní kultura českého středověku, Dolní Břežany: Scriptorium, 2020, in: Český časopis historický, 2021, 4, p. 912-915, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/d772ae61cce34dd9af6161a1fb78dd47>

český časopis historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées.
Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Pod pojmem knižní kultura se rozvíjí mladé interdisciplinární badatelské odvětví. Jak uvádějí sami autoři publikace, „knižní kultura zahrnuje veškeré procesy, které byly spojené s výrobou, distribucí a recepcí knih ve společnosti“ (s. 7). Zkoumání knižní kultury vyžaduje moderní přístup, kdy kniha není vnímána jen jako pasivní nosič textu, ale i jako kulturně-historický materiální objekt, jenž odrážel soudobá estetická pravidla a měnil majitele, kteří ho aktivně užívali a komunikovali s ním. Podoba knižního bloku nám může odpovědět na otázky přesahující čistě literární charakter knihy. Ta již není chápána jako primárně pasivní objekt, ale počítá se s aktivní interakcí mezi ní a čtenářem. Z toho plyne mimo jiné rostoucí zájem o zkoumání vlastnictví knih a podobu knižních sbírek a knihoven. Tento směr vědeckého bádání není nijak nový, ale teprve v posledních desetiletích jsou tyto kolekce vnímány komplexně a v širokých souvislostech zejména díky interdisciplinárnímu výzkumu.

Vnímání knižní kultury jako celku překonává roztržitost, která provázela dříve dominantní specializované výzkumy. Jejich výsledkem jsou však solidní a dnes nepostradatelné stavební kameny, na nichž současně zastřešující pojetí knižní kultury staví. Jako příklad uveďme precizní materiálovou základnu soupisů rukopisů, které však zatím převážně setrvávají ve fragmentované podobě vymezené institucionálním, případně regionálním charakterem popisovaných sbírek. Rukopisná část bibliografického bádání zatím čeká na vstup do digitálního prostoru, jak ho využily prvotiskové bibliografické kolekce Gesamtkatalog der Wiegendrucke¹ nebo ISTC.²

Přechod na digitální platformu totiž nejen usnadňuje komplexní hledání, ale také korekci chyb a aktualizace, které pro tištěné bibliografie byly kamenem úrazu. V oblasti starých tisků takovou službu nabízí databáze VD 16, VD 17 a nově i VD 18. Pro českou knižní kulturu jsou takto k dispozici databáze Knihopisu českých a moravských tisků,³ jehož komplementární součástí je digitalizovaná databáze cizojazyčných bohemik BCBT.⁴ Pro badatele v oboru knižní kultury jsou však díky moderním technologiím k dispozici i další databáze zahrnující materiální nebo výrobní prvky související s knihami, jako například německý přehled slepotiskového nářadí k výzdobě historických knižních vazeb.⁵ Moderní pojetí českého knihovědného bádání dokládá portál věnovaný právě české knižní kultuře do roku 1800, vzniklý spoluprací Knihovny AV ČR, Národní knihovny ČR a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR.⁶ Právě v rámci tohoto průlomového projektu vznikla recenzovaná publikace.

Problematicke knižní kultury byla u nás věnována pozornost zatím především v rovině monografické. Jednotlivé stati jsou publikovány vedle knihovědně orientovaných periodik

1 <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> (29. 11. 2021).

2 <https://data.cerl.org/istc/> (29. 11. 2021).

3 <http://www.knihopis.cz/> (29. 11. 2021).

4 <https://kvo.lib.cas.cz/cizojazyčna-bohemika/databaze-bcbt/> (29. 11. 2021).

5 <https://www.hist-einband.de/> (29. 11. 2021).

6 <https://www.knihoveda.cz/> (29. 11. 2021).

i v tematicky koncipovaných sbornících. Do této skupiny patří práce, týkající se knižní kultury pražského měšťanstva raného novověku z dílny Olgy Fejtové nebo práce Jiřího Justa, zabývající se protestantskou knižní kulturou. První souborný pohled na vývoj české knižní kultury od raného středověku do 20. století nabídla na počátku devadesátých let souborná publikace pod vedením Mirjam Bohatcové.⁷

Tematika knižní kultury je již natolik etablovaná, že se stala náplní série odborných konferencí s pravidelnými tištěnými výstupy.⁸ Původní široké rozkročení se přeměnilo na tematicky sevřenější pracovní setkání.⁹ Při rekapitulaci dosavadního výzkumu knižní kultury středověku je konečně nutné zmínit mravenčí práci Ivana Hlaváčka.¹⁰ V posledních letech vznikly zpracované monografie věnované knižní kultuře konkrétního časového období. Máme tak k dispozici moderně pojatou literaturu pro období příchodu knihtisku do českých zemí¹¹ i pro první desetiletí českého knihtisku až do poloviny 16. století.¹²

Recenzovaná publikace je rozdělena do čtyř obsáhlých kapitol. První tři sledují vývoj české středověké kultury ve třech chronologicky dělených fázích. Poslední část se věnuje zvláštnímu tématu českých iluminovaných rukopisů.

První kapitolu o přemyslovském a lucemburském období zpracoval Michal Dragoun. Počátky knižní kultury v českých zemích jsou spojeny se staroslověnskou misí a činností Konstantina a Metoděje. Autor ukazuje počáteční závislost rané knižní produkce na knihách dovezených, případně v Čechách sepsaných a vytvořených cizími, zejména německými písaři. I přes velmi slabé dochování rané rukopisné produkce před námi postupně vyvstává plastický obraz rozvíjející se knižní kultury na periferii západního civilizačního okruhu.

Výklad je rámován nezbytnými údaji o prostředí církevních institucí, v němž tehdy knihy vznikaly. Poznáváme vztah ke knihám v rámci řeholních řádů, ale je zde vyzdvížen i význam skriptoria při olomoucké kapitule, která ve druhé čtvrtině 12. století rozvinula sofistikovanou opisovačskou činnost s koordinací až desítek písařů. Odsud pocházeli i první tvůrci knih v českém prostředí, které známe jménem. Dragounův výklad sleduje prostředí, v němž knihy vznikaly, přibližuje významné dochované kodexy, ale zabývá se i proměnou jejich žánrové skladby, kde vedle prvotní nutné liturgické, homiletické a hagiografické výbavy rostl zájem o církevně-právní problematiku a historiografii.

7 Mirjam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990.

8 Výstupy setkání vycházely ve sbornících *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*.

9 Období přechodu od rukopisu k tisku se věnuje sborník *Paralelní existence: rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*. Marta Hradilová – Andrea Jelínková – Lenka Veselá (eds.), Praha 2020. Novověké období přibližuje *Knižní kultura 19. století*, Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum 63, 2018, č. 3–4.

10 Detailní a důkladný popis nabízí sborník Hlaváčkových monografií: Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku. Studie k jejich dějinám do husitství*, Praha 2005.

11 Kamil BOLDAN, *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018.

12 Petr VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. I Severinsko-kosořská dynastie 1488–1557, Praha 2013; II Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498–1547, Praha 2017.

Rozvoj české knižní kultury akceleroval se společenskými proměnami 13. století. S etablováním vyšší šlechty a rozvojem měst pronikaly knihy i mezi laické čtenáře. Monopol latiny ustupoval a vznikaly texty v národních jazycích, v českých zemích v němčině a češtině. Prohloubily se i vazby mezi knihami a školní praxí. Máme náznaky existence první soukromé knižní sbírky ve vlastnictví Václava II. Přehled přemyslovského období symbolicky završuje pasáž o zbraslavském klášteře, jehož knižní sbírka se stala podkladem i pro mimořádně kvalitní původní literární produkci.

Nástup Lucemburků dle hodnocení Michala Dragouna výraznější přelom v české knižní kultuře nepřinesl. S nástupem lucemburské dynastie se nicméně rozšířily horizonty zájmu i spolupráce uživatelů knih mimo dosavadní prostor nejbližších sousedů. I proto je možné považovat tuto politickou změnu za významný akcelerator i na kulturním poli, přestože se projevil ve větší míře až od doby vlády Karla IV. V této souvislosti stojí za zmínku autorův střizlivý postoj k teorii o „raném humanismu“, který měl podle staršího bádání působit v karlovském období, ale ukazuje se, že nelze přeceňovat jeho primárně receptivní povahu. V lucemburském období však už je možné sledovat vývoj knižní kultury v širší perspektivě. Knižní výroba už vyžadovala sofistikovanější postupy, včetně hospodářských rozvah, takže do hry vstoupily administrativní nástroje jako smlouvy. Pramenem pro poznání knižní kultury se stávají účetní knihy a postavení knihy ve společnosti začala určovat také jejich cena. Počty knih rostly nebyvalou rychlostí a stále početnější knižní sbírky v institucionálních knihovnách už vyžadovaly zavedení třídících mechanismů v podobě signatur.

Bouřlivé, z hlediska dějin knižní kultury nevdečné, období od smrti Václava IV. do nástupu Jagellonců představil Jindřich Marek. Široce rozvinutá knižní kultura prosazující se ve všech sociálních prostředích, prošla po vypuknutí husitské revoluce proměnou. Předchozí vývoj pokračoval pouze na katolických územích Čech a na větším území Moravy. Naproti tomu v utrakvistickém prostředí došlo k proměně zejména žánrové a tematické skladby písemnictví. Vymizela literatura svázaná s dvorským prostředím, zároveň však rostl zájem o biblické texty a literární produkci, úzce svázanou s propagandistickými potřebami reformního hnutí (kázání, polemiky či manifesty a písně). Společenská situace se odrazila i na rostoucím podílu národních jazyků v rukopisné produkci.

Období po zavedení knihtisku popsal Kamil Boldan. Svou část uvádí poněkud stručným, ale výstižným popisem základních rysů proměny knihy v důsledku příchodu nové technologie. Vzhledem k rozsahu monografie je proměna popsána v obecné rovině, ale s ohledem na zaměření publikace by byl na tomto místě vítán podrobnější rozbor celého procesu konkrétně v českém prostředí. Minimální pozornost je tu také věnována technologii výroby knihy. Společenská stránka je nejvíce akcentována v samostatné kapitole věnované knižnímu obchodu, jenž se rozvinul v podstatě právě díky knihtisku, další náznaky jsou v přehledu raného českého tisku do 30. let 16. století. Přímo pro poznání vývoje české knižní kultury je objevná kapitola věnovaná paralelnímu vývoji tištěné a rukopisné produkce, přestože základní výzkum v této oblasti je zatím v plenkách. Kulturně-historické souvislosti přibližuje krátká kapitola o humanismu, jehož vnímání a uplatnění v českém prostředí byla v posledním desetiletí věnována vzrušená diskuze, která je zde alespoň v odkazu reflektována.

Nejobsáhlejší samostatnou kapitolou Boldanem psaných pasáží je, obdobně jako u předchozích dvou, přehled knižních sbírek. Ten je rámován vzestupem sbírek soukromých majitelů, až už světských počínaje Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic nebo duchovních jako Alexius Třeboňský. Musíme s politováním konstatovat, že rozpětí, které obsáhl autor ve své výše zmíněné monografii o počátcích knihtisku a které sahá od výrobních postupů po společenské pozadí počátků tisku v českých zemích, nepromítl v plně šíři do této publikace. Obohacení pohledu na knižní kulturu a nejvýraznější odklon od dominantního popisu obsahu knižní produkce, respektive knižních sbírek, představuje Boldanova kapitola o knižní vazbě a její proměně právě v období přechodu od rukopisu ke knihtisku. Podoba knihy a výzdoba jejího pokryvu je nedílnou součástí tohoto oboru a jejímu výzkumu se zde téměř půlstoletí věnovala jen minimální pozornost.

Samostatný oddíl Milady Studničkové je věnován knižní iluminaci. Toto téma se v českém prostředí dlouhodobě těší systematické pozornosti.¹³ Výklad začíná obecným úvodem ke středověké knižní iluminaci a pokračuje dějinami knižní malby v českých zemích v rozsahu od konce 8. století do prvních desetiletí 16. století. Tím dochází někdy k určitému překryvu zejména s částí Michala Dragouna. Nicméně autorka nás seznamuje i s novými pohledy historiků umění na knižní malbu.

Texty knihy provází kvalitní, často celostránkové reprodukce ilustrující textový výklad. Obrazový doprovod tvoří bezmála polovinu stránkového rozsahu. Takové řešení není bezúčelné, protože ilustrační složka komplementárně a názorně doplňuje textový výklad. Její rozvržení připomíná koncept, jaký využil již v osmdesátých letech pro hutnou retrospektivu české středověké kultury, včetně písemné, Pavel Spunar.¹⁴ Na závěr je připojen podrobný soupis použité literatury, dva rejstříky (jmenný a věcný) a anglické resumé.

Kniha je cenným příspěvkem k poznání české knižní kultury středověku. Je otázka, nakolik skutečně pojem knižní kultury pokrývá v jeho šíři. V centru zájmu stojí obsah knižní produkce a knižních sbírek na našem území. Z toho je patrná návaznost na dosavadní převážně bibliografické pojetí dějin knihy. Moderní pojetí dějin knižní kultury však vyžaduje vyváženější záběr a náhled i do oblastí podoby knihy, metod a postupů knižní výroby. Jedná se o témata, která u nás zatím nejsou dostatečně badatelsky rozvinutá, nebo jsou jako v případě knižní vazby dlouho opomíjená. Přesto se jim v recenzované publikaci dostává jen omezený prostor. V tomto směru nabízí lepší celkový obraz knižní kultury zmíněná kolektivní monografie Mirjam Bohatcové, která poskytuje vyváženější pohledy i na její technologické a společenské zázemí. Recenzovaná publikace však i přes určitou nevyváženost a dominantní zaměření na obsahovou stránku knižní produkce i popis knižních sbírek, představuje průkopnický počín, jehož funkce je především rekapitulační a prezentační. Dostáváme tak do ruky materiálově hodnotnou retrospektivu podoby dosavadního bádání v oblasti dějin knižní kultury.

Bořek Neškudla

13 Z poslední doby uveďme specializované katalogy Pavel BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000; Pavel BRODSKÝ – Jan PAŘEZ, *Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny*, Praha 2008.

14 Pavel SPUNAR, *Kultura českého středověku*, Praha 1985.